

Ličnost kao prediktor prilagodbe na pandemiju

Nikolina Vukšić

Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za psihologiju
ORCID: 0000-0001-5616-618X

SAŽETAK

ključne riječi: koronavirus, ličnost, pandemija, prilagodba, psihičko zdravlje, zdravstvene mjere

Pandemija koronavirusa jak je situacijski utjecaj koji mnogima predstavlja izvor svakodnevnog stresa i zabrinutosti. Razlike u doživljavanju i ponašanju tijekom pandemije dijelom su uzrokovane razlikama u ličnosti. Stoga su se mnoga aktualna istraživanja usmjerila na povezanost osobina ličnosti s ishodima poput pridržavanja zdravstvenih mjera, zabrinutosti i prilagodbe na *lockdown*. Otpornije osobe bolje se prilagođavaju na *lockdown*, a osobine ličnosti u podlozi te bolje prilagodbe, odnosno veće otpornosti, jesu visoka savjesnost i ekstraverzija te niski neuroticizam. U većini se istraživanja savjesnost pokazuje najboljim prediktorom poštivanja zdravstvenih mjera, pri čemu savjesnije osobe ujedno izvještavaju o više pripremljenih ponašanja. Ekstravertiranije osobe pak izvještavaju o više teškoća s održavanjem fizičke distance i o smanjenoj subjektivnoj dobrobiti, no optimističnije su oko procjene trajanja pandemije. Više razine neuroticizma i osobina mračne trijade predviđaju niži stupanj pridržavanja zdravstvenih mjera, pri čemu su osobe visoko na neuroticizmu ujedno i zabrinutije. Iako je u nekim istraživanjima pronađen porast simptoma narušenog psihičkog zdravlja u vrijeme pandemije, osobe s postojećom dijagnozom psihičkih poremećaja ne pokazuju nužno veći porast simptoma od nekliničke populacije. U ovome su radu predstavljena najnovija istraživanja o pov-

ABSTRACT

key words: adaptation, coronavirus, health measures, mental health, pandemic, personality

The coronavirus pandemic, as a strong situational factor, causes daily stress and concern for many people. Differences in feelings and behavior during stressful situations are associated with differences in personality traits. Thus, recent research has focused on the association between personality and outcomes such as complying with health measures, worrying, and adjusting to lockdown. Higher resilience, underlined by high conscientiousness, high extraversion, and low neuroticism, predicted better adjustment to lockdown. Most studies showed conscientiousness as the best predictor of compliance with health measures, but it was also associated with supply stockpiling. Highly extraverted people reported more difficulties in maintaining physical distancing and lower subjective well-being but also higher levels of optimism about the duration of the pandemic. Higher levels of neuroticism and the dark triad traits predicted lower adherence to health measures, while people high on neuroticism also worried more. Although some studies have found an increase in mental health symptoms during the pandemic, people with pre-existing diagnoses were not necessarily more vulnerable than non-clinical populations. This paper outlines the latest research on the association between personality traits and different outcomes during this pandemic. It also presents

ezanosti osobina ličnosti s različitim ishodima u vrijeme pandemije te istraživanja o psihičkim simptomima tijekom pandemije i implikacije za buduća istraživanja.

findings on mental health symptoms during the pandemic and implications for future research.

UVOD

Prvi slučaj koronavirusa zabilježen je krajem 2019. godine u kineskom gradu Wuhanu kao ozbiljna upala pluća (Clark i sur., 2020; Shiina i sur., 2020). Nekoliko mjeseci kasnije, točnije 11. ožujka 2020., ravnatelj Svjetske zdravstvene organizacije proglasio je globalno stanje pandemije (Svjetska zdravstvena organizacija, 2020a). Do pisanja ovog članka, u svijetu je zabilježeno više od 130 milijuna oboljelih, od kojih je skoro tri milijuna preminulo (Worldometers, 2021). Iako ubrzano širenje virusa ugrožava ponajprije fizičko zdravlje, i psihičko zdravlje mnogih pati. Tako je u istraživanju Wang i suradnika (2020) utvrđeno da je tijekom prve faze pandemije više od polovice ispitanih ljudi u Kini bilo pod umjerenim ili ozbiljnim psihološkim stresom, dok je jedna trećina imala anksiozne simptome. Depresivne i anksiozne simptome osjećala je i talijanska populacija (Moccia i sur., 2020), a gotovo polovica sudionika istraživanja „Kako smo?“ u Hrvatskoj također je izvijestila o simptomima depresije, anksioznosti i/ili stresa (Jokić-Begić i sur., 2020). Takvi su nalazi očekivani s obzirom na to da su ljudi i u vrijeme epidemija SARS-a, ebole i svinjske gripe izvještavali o narušenijem psihičkom zdravlju, dok su se kod nekih čak pojavili i simptomi posttraumatskog stresnog poremećaja (Brooks i sur., 2020).

Ljudi se međusobno razlikuju po stupnju zabrinutosti u situaciji pandemije (Aschwanden i sur., 2020) i po stupnju u kojem poštuju propisane zdravstvene mjere (Carvalho i sur., 2020). Primjerice, pokazuje se da se starije osobe i žene više brinu oko trenutne pandemije (Shook i sur., 2020; Morales-Vives i sur., 2020). Starije osobe i muškarci manje poštuju preventivne zdravstvene mjere (Aschwanden i sur., 2020; Clark i sur., 2020; Shook i sur., 2020). Uz to, žene izvještavaju o više psihičkih smetnji tijekom pandemije u odnosu na muškarce (Wang i sur., 2020). Osim sociodemografskih karakteristika, moguće je da su s prilagodbom na pandemiju povezane i osobine ličnosti. Postavlja se pitanje predviđaju li one kako će se ljudi nositi s trenutnom pandemijom, odnosno predstavlja li zaštitne ili rizične faktore, i ako da, u kojoj mjeri.

Ličnost se odnosi na organizirani skup svih karakteristika neke osobe koje na jedinstven način utječu na njezine emocije, kognicije, motivaciju i ponašanje (Gupta i Parimal, 2020). Najšire prihvaćen model ličnosti jest petofaktorski model, čiji su autori Costa i McCrae (1988), koji kao osobine ličnosti definira neuroticizam, ugodnost, savjesnost, ekstraverziju i otvorenost prema iskustvu. Na temelju poznatih korelata ovih osobina, mogu se postaviti neka predviđanja o tome kako će one korelirati s različitim ishodima povezanim s pandemijom, poput poštivanja zdravstvenih mjera, zabrinutosti i subjektivne dobrobiti. Općenito govoreći, odgovorna zdravstvena ponašanja pozitivno su pov-

ezana sa savjesnosti i ugodnosti, a negativno s neuroticizmom (Shook i sur., 2020). Neuroticizam također predviđa neadaptivne načine suočavanja sa stresom (John i sur., 2008), a osobe više na skali neuroticizma zabrinute su i kada nije prisutna stvarna prijetnja (McCrae, 1990). Ekstravertiranije osobe procjenjuju svoj život boljim, imaju veću samoeфикаsnost (Soto, 2015) i doživljavaju više ugodnih emocija (Larsen i Buss, 2005). Osobe visoko na skali otvorenosti pak imaju izraženu maštu, nove ideje i smisao za estetiku (John i sur., 2008). Na temelju ovih općenitih nalaza o osobinama ličnosti i ponašanju, možemo pretpostaviti da će se savjesnije i ugodnije osobe više pridržavati zdravstvenih mjera, dok će ekstravertiranije osobe pozitivnije prihvatiti pandemiju i potencijalno razviti uspješnije strategije nošenja s trenutnom pandemijom. Pojedinci koji izjavljuju o višim razinama neuroticizma, vjerojatno će se lošije prilagoditi na pandemiju i manje se pridržavati mjera. Isto tako, osobe visoko na neuroticizmu mogle bi izvještavati o većem stresu za vrijeme pandemije. Osobe visoko na otvorenosti možda će se lošije nositi s pandemijom s obzirom na svoju potrebu za stvaranjem i avanturama, ali s druge strane postoji mogućnost da će im tijekom razdoblja smanjene socijalne interakcije biti lakše jer mogu pobjeći u svoju maštu.

Drugi model osobina ličnosti koji je također korišten u istraživanjima prilagodbe na pandemiju poznat je pod nazivom *Mračna trijada*, a obuhvaća tri osobine: subkliničku psihopatiju, narcizam i makijavelizam (Paulhus i Williams, 2002). Osobe visoko na dimenziji psihopatije obično su impulzivne i egocentrične (Hare, 1996), one koje su više na dimenziji narcizma imaju povećanu potrebu za osjećajem grandioznosti i potvrđivanjem od strane drugih (Preti i sur., 2020), dok su osobe visoko na makijavelizmu često cinične i manipulativne (Paulhus i Williams, 2002). Sve tri osobine mračne trijade uključuju emocionalnu hladnoću, agresiju i zlonamjerna socijalna ponašanja (Paulhus i Williams, 2002) te su povezane s nižom empatijom (Jonason i sur., 2013). Stoga bismo kod osoba koje postižu visoke rezultate na ovim osobinama također mogli očekivati lošiju prilagodbu i slabije pridržavanje propisanih zdravstvenih mjera, kojima je suštinski u cilju zaštititi druge ljude. Cilj ovog rada jest sažeti rezultate iz dosadašnjih istraživanja koja su ispitala povezanost osobina ličnosti s različitim načinima doživljavanja i ponašanja za vrijeme pandemije koronavirusa. Obuhvaćeni su nalazi o poštivanju zdravstvenih mjera, gomilanju zaliha te razlikama u subjektivnom doživljaju pandemije i prilagodbi na *lockdown*.

POŠTIVANJE ZDRAVSTVENIH MJERA

Virus SARS-CoV-2 širi se velikom brzinom, i to kapljičnim putem (kašljanjem i kihanjem), zbog čega stručnjaci potiču na pridržavanje preventivnih zdravstvenih mjera, poput čestog pranja ruku, nošenja maski za lice i održavanja fizičke udaljenosti (SZO, 2020b). U istraživanjima za vrijeme pandemije se pokazalo kako neke osobine ličnosti iz petofaktorskog modela predviđaju veće pridržavanje mjera, neke manje, dok su za neke osobine zaključci nekonzistentni. Najboljim prediktorom pridržavanja zdravstvenih mjera najčešće se pokazuje savjesnost (Aschwanden i sur.,

2020; Brouard i sur., 2020; Carvalho i sur., 2020). Naime, savjesnije osobe u pandemiji više paze na čistoću, sklonije su održavanju fizičke udaljenosti, izbjegavaju se dodirivati po licu, češće koriste dezinfekcijska sredstva (Aschwanden i sur., 2020) i općenito bolje održavaju higijenu (Blagov, 2020). Uz savjesnost, visoka ugodnost također je osobina koja predviđa veći stupanj pridržavanja mjera - osobe visoko na ugodnosti više peru ruke, sklonije su održavanju fizičke distance i koriste dezinfekcijska sredstva (Aschwanden i sur., 2020). U nekim se istraživanjima ugodnost čak pokazuje boljim prediktorom pridržavanja mjera od savjesnosti (Blagov, 2020; Zajenkowski i sur., 2020), što je u skladu s ranijim nalazima koji pokazuju da osobe visoko na dimenziji ugodnosti iskazuju najmanje rizičnih zdravstvenih ponašanja u usporedbi s ostalim osobinama petofaktorskog modela (Vollrath i sur., 1999). Zajenkowski i suradnici (2020) pretpostavljaju da se osobe visoko na ugodnosti više pridržavaju zdravstvenih mjera zbog sklonosti prosocijalnom ponašanju, odnosno percepcije da štite druge ljude pridržavajući se mjera, i spremnosti za žrtvovanjem vlastitog komfora u svrhu pomaganja drugima.

Ekstraverzija se, za razliku od savjesnosti i ugodnosti, pokazuje nekonzistentnim prediktorom pridržavanja zdravstvenih mjera. S jedne strane, visoka ekstraverzija predviđa češće pranje ruku, korištenje dezinfekcijskih sredstava, izbjegavanje dodirivanja lica i češće nošenje maske za lice (Aschwanden i sur., 2020). No kada je riječ o održavanju fizičke distance, Aschwanden i suradnici (2020), Blagov (2020) te Carvalho i suradnici (2020) izvještavaju da su više razine ekstraverzije povezane sa slabijim pridržavanjem te mjere, dok nalazi Shooka i suradnika (2020) sugeriraju upravo suprotno. Kako su ova istraživanja provedena u prvom valu pandemije, možemo pretpostaviti da ljudi tada još nisu shvatili ozbiljnost situacije i da bi se u ovom trenutku ekstraverzija možda ipak više pridržavala mjere fizičke distance nego ranije. Nakon ekstraverzije, treba spomenuti i otvorenost k iskustvu. Osobe visoko na otvorenosti više se pridržavaju mjere fizičke distance i pojačano čiste (Aschwanden i sur., 2020; Stadler i sur., 2020).

Viša razina neuroticizma, iako u nekim istraživanjima povezana s održavanjem veće fizičke distance i pojačanom higijenom (Abdelrahman, 2020; Blagov, 2020), ipak u većini istraživanja predviđa slabije pridržavanje propisanih mjera (Aschwanden i sur., 2020; Bogg i Milad, 2020; Brouard i sur., 2020; Stadler i sur., 2020). Prosječna korelacija neuroticizma i pridržavanja zdravstvenih mjera iz nekoliko istraživanja provedenih za vrijeme pandemije iznosi $r = -.15$ (Aschwanden i sur., 2020). Ovaj nalaz je u skladu s literaturom; naime poznato je da se osobe visoko na neuroticizmu više upuštaju u rizična zdravstvena ponašanja (Vollrath i sur., 1999). Osim neuroticizma, i visoki rezultati na sve tri osobine mračne trijade predviđaju niži stupanj pridržavanja mjera (Zajenkowski i sur., 2020; Blagov, 2020). Osobe visoko na psihopatiji možda se manje pridržavaju zdravstvenih mjera jer im je manje stalo do toga hoće li zaraziti druge ljude (Zajenkowski i sur., 2020). Osobama visoko na makijavelizmu fizička distanca pak može kočiti zadovoljavanje potrebe za superiornošću u društvu (Zajenkowski i sur., 2020), dok je osobama visoko na narcizmu možda otežano zadovoljavanje potrebe za odobravanjem zbog manje socijalnih kontakata (Prete i sur., 2020). No niti ovaj nalaz nije jednoznačan jer Blagov (2020) ne pronalazi značajnu povezanost narcizma i pridržavanja mjera. Razvidno je da je potrebno još istraživanja kako bi se utvrdili procesi u podlozi povezano-

sti ovih osobina ličnosti s pridržavanjem mjera tijekom pandemije, no moguće je pretpostaviti da se ljudi visoko na ovim osobinama osjećaju ugroženima i da namjerno protestiraju protiv zdravstvenih mjera.

Tako navedeni nalazi ukazuju na povezanost između ličnosti i pridržavanja mjera, ljudi često nečije ponašanje u prevelikoj mjeri pripisuju njegovim osobinama, zanemarujući utjecaj socijalne situacije u kojoj se ta osoba nalazi. Ovaj se poznati fenomen naziva osnovnom atribucijskom pogreškom (Aronson i sur., 2005). U jakoj situaciji kao što je pandemija koronavirusa, osobine ličnosti možda ne igraju tako veliku ulogu u ponašanju ljudi (Mischel i Shoda, 1995; 1998), odnosno ako se svi pridržavaju mjera, pridržavat ćemo ih se i mi, neovisno o našim osobinama ličnosti. U nekim se istraživanjima upravo pokazalo da percepcija situacije više predviđa pridržavanje mjera od osobina ličnosti (Clark i sur., 2020; Zajenkowski i sur., 2020). Primjerice, osobe koje pandemiju percipiraju negativnije, u većem se stupnju pridržavaju mjera (Zajenkowski i sur., 2020). Uz percepciju pandemije relevantni su i stavovi prema samim mjerama. Tako su ljudi koji su smatrali propisane zdravstvene mjere uspješnim metodama izbjegavanja bolesti izvještavali o većem pridržavanju mjera u odnosu na one koji mjere nisu smatrali efikasnim (Clark i sur., 2020). Zabrinutost za vlastito zdravlje također predviđa veći stupanj pridržavanja mjera (Clark i sur., 2020). Dakle, stav o propisanim zdravstvenim mjerama, kao i zabrinutost za vlastito zdravlje, bolje su predviđali pridržavanje mjera od osobina ličnosti. Iz toga proizlazi kako je stupanj pridržavanja preventivnih zdravstvenih mjera moguće povećati na način da se istakne njihova efikasnost. Drugim riječima, važno je poboljšati stav prema pridržavanju mjera. Uz to, mogla bi se istaknuti i važnost brige za vlastito zdravlje. Još jedan od načina na koje bi se moglo poboljšati pridržavanje mjera i potaknuti percepciju virusa kao opasnog jest i induciranje emocije gađenja - averzija i gađenje prema patogenima u istraživanju Shook i suradnika (2020) u većoj su mjeri predviđali pridržavanje zdravstvenih mjera nego osobine ličnosti iz petofaktorskog modela.

GOMILANJE ZALIHA

Početkom *lockdowna* svjedočili smo paničnom kupovanju hrane i različitih potrepština, posebice toaletnog papira. Neki su proizvođači tako izvijestili o profitu od čak 700% u periodu od samo mjesec dana (Redaktionsnetzwerk Deutschland, 2020). Dva su istraživanja redom ispitala povezanost osobina ličnosti s pripremnim ponašanjima (kupnjom toaletnog papira, dezinfekcijskih sredstava, hrane i sl.; Aschwanden i sur., 2020) i s gomilanjem zaliha (pretjeranim kupovanjem navedenih potrepština; Garbe i sur., 2020), pri čemu su rezultati vezani uz osobinu savjesnosti osobito zanimljivi. S jedne strane, Garbe i suradnici (2020) pronašli su pozitivnu povezanost - osobe visoko na savjesnosti kupovale su više zaliha te su ih kupovali češće. Iako ovaj nalaz autori objašnjavaju time da su savjesni pojedinci organizirani pa stoga više kupuju, istovremeno iskazuju i zbunjenost jer je očekivano da će upravo savjesni pojedinci imati bolju sposobnost kontrole impulzivnih ponašanja te će stoga biti manje skloni prekomjernom kupovanju zaliha. Visoka savjesnost posebice dolazi do izražaja kod starijih od 65 godina koji

su skloniji prekomjernijoj kupovini od mlađe populacije visoko na savjesnosti (Aschwanden i sur. 2020). S druge strane, Aschwanden i suradnici (2020), uz kontrolu ostalih osobina ličnosti, nalaze da je savjesnost povezana s manje pripremljenim ponašanjima. Za ovaj je nalaz primarno bila zaslužna faceta odgovornosti – savjesni pojedinci žele da potrepština bude dovoljno i za druge. Ovi nekonzistentni nalazi možda su rezultat različite operacionalizacije ispitivanih varijabli – upitno je jesu li gomilanje zaliha i pripremljenost ponašanja ekvivalenti, odnosno u kojem trenutku pripremljenost postaje gomilanje pa je potrebno detaljnije istražiti ove fenomene. Zanimljivo bi bilo ispitati i povezanost kupnje zaliha sa psihoanalitičkom teorijom Sigmunda Freuda (1908). On naime definira *analni tip ličnosti* kao uredne, čiste, škrte i tvrdoglave osobe kod kojih je izražena želja za kontrolom (John i sur., 2008). Možda je u podlozi ponašanja osoba koje su visoko na savjesnosti njihova želja za kontrolom i perfekcionizam.

Osim savjesnosti, pripremu zaliha predviđa i ekstraverzija, i to u svim dobnim skupinama (Aschwanden i sur., 2020). Ekstraverti su izvještavali o učestalijoj kupnji maski za lice, toaletnog papira, dezinfekcijskih sredstava i hrane. Autori smatraju da ekstraverti možda na taj način postižu emocionalnu regulaciju koja im pruža osjećaj sigurnosti u ovoj pandemiji.

SUBJEKTIVNI DOŽIVLJAJ PANDEMIJE

U nekim se istraživanjima pokazalo da osobine ličnosti predviđaju različite načine doživljavanja trenutne pandemije. Primjerice, osobe visoko na ekstraverziji procjenjuju kako će trenutna situacija proći brže (Aschwanden i sur., 2020) i u njoj vide više prilika za socijalne aktivnosti (Zajenkowski i sur., 2020), dok osobe visoko na neuroticizmu pandemiju percipiraju negativnije (Zajenkowski i sur., 2020; Kroencke i sur., 2020) i procjenjuju kako će ona trajati duže (Aschwanden i sur., 2020).

Neuroticizam u trenutnoj pandemiji najviše od svih osobina ličnosti petofaktorskog modela predviđa zabrinutost za zdravlje i odnose s drugima (Aschwanden i sur., 2020). Zabrinutost i pesimizam nisu neočekivani za osobe visoko na dimenziji neuroticizma. Naime, istraživanja su pokazala kako te osobe doživljavaju više kroničnog negativnog afekta (Kroencke i sur., 2020) i negativnije reagiraju na svakodnevne stresne situacije (Hisler i sur., 2020). Lošiju prilagodbu na pandemiju kod osoba s izraženijim neuroticizmom možda može objasniti i njihova smanjena sposobnost nošenja s akutnim stresom (Penley i sur., 2002). Ipak, visoka zabrinutost uz istovremeno slabije poštivanje mjera kod osoba visoko na neuroticizmu može biti iznenađujuća jer se veća zabrinutost u nekim istraživanjima pokazala prediktorom većeg pridržavanja mjera (Clark i sur., 2020; Shook i sur., 2020). Ovakvi kontradiktorni nalazi mogli bi djelomično biti rezultat toga što ne postoji jedinstveni upitnik pridržavanja zdravstvenih mjera, već se u različitim istraživanjima koriste različite čestice koje možda zahvaćaju različita specifična ponašanja ili razine općenitosti ponašanja. Nadalje, istraživanje Vollrath i suradnika (1999) pokazalo je kako se osobe visoko na neuroticizmu ipak više brinu za svoje zdravlje, neovisno o tome ponašaju li se zdravstveno odgovorno ili ne, pa je stoga potrebno dodatno istražiti ovaj fenomen.

Za vlastito su zdravlje tijekom pandemije najviše zabrinute osobe

obe koje su istovremeno visoko na neuroticizmu i nisko na savjesnosti (Aschwanden i sur., 2020). Moguće je da se te osobe ne pridržavaju zdravstvenih mjera pa su zato više u strahu. Od praktične je važnosti njima naglasiti efikasnost zdravstvenih mjera u suzbijanju bolesti i podučiti ih uspješnim strategijama suočavanja s problemima kako bi se smanjila zabrinutost. Shook i suradnici (2020) pronašli su veću zabrinutost i kod osoba visoko na otvorenosti, a slično tomu Aschwanden i suradnici (2020) nalaze da otvorenost najviše od svih osobina ličnosti predviđa zabrinutost za posao, novac i ekonomiju. Moguće je da osobe koje postižu visoke rezultate na dimenziji otvorenosti žele stvarati (npr. otvoriti vlastiti obrt), što im trenutna situacija ne dopušta, pa su zato i u većem strahu od ekonomske krize. Veću brigu za osobne financije predviđa i ekstraverzija, bez obzira na optimističnije procjene trajanja pandemije (Aschwanden i sur., 2020). No, briga ekstraverata nije isto što i pesimizam neurotičnih osoba - zabrinutost ekstraverata možda je realan odgovor na pandemiju (Aschwanden i sur., 2020). Iako optimistični u pogledu procjene trajanja pandemije, osobe visoko na ekstraverziji u trenutnoj su pandemiji izvještavali o smanjenoj subjektivnoj dobrobiti (Gupta i Parimal, 2020) i većem strahu od usamljenosti (Aschwanden i sur., 2020). Ipak, ekstraverzija je u istraživanju na španjolskoj populaciji predviđala sreću i veće zadovoljstvo životom u vrijeme pandemije (Morales-Vives i sur., 2020). Moguće je da široka socijalna mreža ekstraverata donekle čuva njihovo psihičko zdravlje i pomaže im u nošenju s pandemijom (Morales-Vives i sur., 2020).

Kada se kontrolirao utjecaj dobi, rezultati o povezanosti zabrinutosti s osobinama ličnosti bili su ponešto drugačiji u populaciji starijih od 65 godina (Aschwanden i sur., 2020). Stariji koji su bili više na otvorenosti su bili više zabrinuti, a osobe visoko na ugodnosti procjenjivale su da će pandemija trajati duže. Općenito gledajući, osobine ličnosti u starijoj dobi bile su prediktivnije za sva ispitivana ponašanja (Aschwanden i sur., 2020). Ovi rezultati sugeriraju da se ličnost treba više uzeti u obzir u razmatranju ponašanja osoba koje spadaju u rizičnu skupinu starijih od 65 godina.

PRILAGODBA NA LOCKDOWN

Obavezni *lockdown* za mnoge je imao nepovoljne posljedice poput pojave depresivnih i anksioznih smetnji (Moccia i sur., 2020; Wang i sur., 2020). Ipak, dok određena situacija kod nekih ljudi može izazvati uznemirenost, drugi se pojedinci na istu situaciju bolje prilagođavaju (Oshio i sur., 2018). U podlozi tih razlika mogu biti upravo razlike u nekim osobinama ličnosti. Sposobnost prilagodbe pojedinca na opasne i prijeteće situacije naziva se otpornost (Masten i sur., 1999), a osobine ličnosti zajedničke otpornijim ljudima jesu niski neuroticizam te visoka savjesnost i visoka ekstraverzija (Grant i sur., 2009; Morales-Vives i sur., 2020; Oshio, 2018). Brooks i suradnici (2018) ističu upravo osobinu otpornosti kao zaštitni faktor u prilagodbi na neizvjesne situacije, zbog čega bi se otporniji ljudi trebali bolje nositi i s teškoćama u *lockdownu*. Morales-Vives i suradnici (2020) nalaze da su otporniji ljudi razvijali pozitivnije strategije nošenja s novom pandemijom, imali pozitivnije stavove o pandemiji te se bolje prilagodili na *lockdown*. Osim toga, bolje

su se nosili s neizvjesnošću situacije, imali su uspješnije rutine rada kod kuće te su koristili humor kako bi prevladali strah (Morales-Vives i sur., 2020). Jokić-Begić i suradnice (2020) također potvrđuju zaštitni efekt osobne otpornosti u očuvanju psihičkog zdravlja za vrijeme pandemije.

OSOBE SA PSIHIČKIM TEŠKOĆAMA

Zbog povećane razine stresa i neizvjesnosti, očekivano je da će većina ljudi tijekom pandemije doživjeti barem neki oblik prolaznih smetnji psihičkog zdravlja koje su uvjetovane promjenama u okolini, a pretpostavlja se da su posebno ranjive osobe koje već imaju dijagnozu psihičkog poremećaja. Istraživanje na hrvatskoj populaciji je pokazalo da su ljudi, koji su i prije pandemije imali narušeno psihičko zdravlje, tijekom pandemije doživljavali više psihičkih teškoća nego prije (Jokić-Begić i sur., 2020). U kineskoj populaciji, osobe oboljele od depresije, shizofrenije i bipolarnog afektivnog poremećaja izvještavale su o pogoršanju simptoma (Zhou i sur., 2020). Slično tomu, Fernández-Aranda i suradnici (2020) nalaze da je trećina osoba s dijagnosticiranim poremećajem hranjenja izvještavala o pogoršanju simptoma poremećaja u pandemiji, dok ih je čak 56% izvještavalo i o dodatnim anksioznim simptomima u odnosu na razdoblje prije pandemije.

Pan i suradnici (2020) su na nizozemskoj populaciji ispitali promjene u psihičkom zdravlju za vrijeme pandemije kod osoba oboljelih od depresivnog, anksioznog i opsesivno-kompulzivnog poremećaja te ih usporedili s nekliničkom populacijom. Sve tri skupine sudionika s dijagnosticiranim psihičkim poremećajima su izvijestile o većem strahu od pandemije i manjoj sposobnosti nošenja s trenutnom situacijom u odnosu na nekliničku populaciju. No iako su osobe s već dijagnosticiranim poremećajem imale više simptoma u apsolutnom smislu, razlika u simptomima prije i za vrijeme pandemije bila je veća kod nekliničke populacije. Dakle, čini se kako je kod osoba bez prethodne dijagnoze došlo do većeg porasta simptoma anksioznosti i depresije te osjećaja usamljenosti i zabrinutosti, dok je taj porast bio manji kod osoba s postojećom dijagnozom poremećaja. Štoviše, kod osoba s kroničnom psihičkom bolesti simptomi su se nakon pojave pandemije novog koronavirusa smanjili (Pan i sur., 2020). Jedno od objašnjenja koje autori nude jest da osobe s već postojećom dijagnozom tijekom pandemije mogu održavati svakodnevnu rutinu kod kuće, što im pruža osjećaj sigurnosti. Ovi rezultati ukazuju na to da se, iako će se osobe sa psihičkim poremećajem možda teže prilagoditi na pandemiju, njihovi simptomi u pandemiji ipak neće nužno povećati.

Preti i suradnici (2020) pretpostavljaju povezanost različitih klastera poremećaja ličnosti s različitim teškoćama u prilagodbi na pandemiju koronavirusa. DSM-5 razlikuje ukupno deset poremećaja ličnosti koji se klasificiraju u tri skupine ili klastera: ekscentrični, dramatični i anksiozni klaster (Begić, 2014). U klaster ekscentričnih poremećaja ubrajaju se paranoidni, shizoidni i shizotipni poremećaj ličnosti; u klaster dramatičnih poremećaja granični, narcistički, histrionski i antisocijalni poremećaj ličnosti, dok u anksioznom klasteru nalazimo izbjegavajući, ovisni i opsesivno-kompulzivni poremećaj ličnosti. Osobe iz klastera ekscentričnih poremećaja ličnosti obično su introvertirane, emocional-

no udaljene i pojačano osjetljive na moguće prijetnje. S obzirom da inače izbjegavaju socijalne kontakte, autori pretpostavljaju da će ove osobe više poštivati i mjere tijekom pandemije, ali da će se njihovi društveni odnosi pogoršati (Preti i sur., 2020). Klaster dramatičnih poremećaja ličnosti obuhvaća osobe koje imaju teškoća u regulaciji emocija i čije ponašanje može biti nepredvidljivo, a odnosi s drugima nestabilni. Takve su osobe često impulzivnije te bi se stoga moglo očekivati da se neće odgovorno pridržavati zdravstvenih mjera. Slično kao kod ekstraverata, osobama u ovom klasteru moglo bi biti teško održati fizičku distancu zbog pojačane potrebe za pažnjom i odobravanjem drugih (Preti i sur., 2020). Kao što je ranije spomenuto, osobama s izraženijim narcizmom moglo bi biti izazovno zadovoljiti potrebu za odobravanjem i pohvalama u vrijeme kada je broj socijalnih kontakata sve manji. Osobe s dijagnozom iz trećeg klastera, anksioznih poremećaja ličnosti, imaju izraženije perfekcionistačke tendencije i naginju anksioznim obrascima razmišljanja i ponašanja. Za njih Preti i suradnici (2020) stoga očekuju da će imati većih teškoća prilikom usvajanja novih rutina poput rada od kuće jer im je ustaljeni životni ritam narušen i kontrola nad situacijom smanjena. Isto tako, zbog svoje izraženije anksioznosti i zabrinutosti, u pandemiji će možda biti u većem strahu od ostalih.

IMPLIKACIJE ZA BUDUĆA ISTRAŽIVANJA

Buduća bi se istraživanja trebala više usmjeriti upravo na osobe s već dijagnosticiranim psihičkim poremećajima jer one predstavljaju potencijalno ranjiviju skupinu. Ipak, kada je riječ o osobama s dijagnozom psihičkog poremećaja, treba biti oprezan s pretpostavkom da će se njihovo stanje u pandemiji neminovno pogoršati jer su nalazi istraživanja raznoliki. U planiranju intervencija usmjerenih na očuvanje psihičkog zdravlja u kriznim situacijama stoga na umu treba imati rizične skupine, ali i činjenicu da opća populacija u prosjeku vjerojatno ima manje znanja o psihičkom zdravlju općenito te da se potencijalno manje vješto nosi sa psihičkim smetnjama od osoba koje su se s njima susrele ranije i posljedično naučile neke strategije suočavanja. Treba naglasiti i da su u nekoliko istraživanja žene imale više psihičkih smetnji od muškaraca (Moccia i sur., 2020; Morales-Vives i sur., 2020; Vindegaard i Benros, 2020; Wang i sur., 2020), što sugerira da je muški rod zaštitni faktor u prilagodbi na pandemiju. Jedno od mogućih objašnjenja ovog nalaza je da su žene u trenutnoj pandemiji morale preuzeti na sebe brojne uloge – rad od kuće, kućanske poslove, brigu oko djece i slično, što je moglo stvoriti dodatan stres i zabrinutost (Adisa i sur., 2021).

Također, u budućim bi istraživanjima bilo poželjno ispitati postoje li ljudi koji zbog svojih ponašanja češće šire virus, tzv. superširitelji virusa (eng. *super-spreaders*) i imaju li neke zajedničke karakteristike (Li i sur., 2020). Iako njihovo postojanje još nije potvrđeno (Shiina i sur., 2020), ne možemo zanemariti mogućnost da su to upravo one osobe koje se ne pridržavaju mjera – primjerice osobe visoko na neuroticizmu, nisko na savjesnosti i visoko na osobinama mračne trijade. Moguće je i da su superširitelji ekstraverti koji ne poštuju zabrane okupljanja i fizičku udaljenost.

Na kraju, zanimljivo bi bilo detaljnije istražiti osobine ličnosti lju-

di koji vjeruju u teorije zavjere. Jedno je istraživanje naime pokazalo da osobe koje se u većoj mjeri oslanjaju na intuiciju i imaju visok rezultat na impulzivnosti i religioznosti, u većoj mjeri vjeruju u teorije zavjere (Alper i sur., 2020). Također, Preti i suradnici (2020) smatraju kako će osobe iz klastera ekscentričnih poremećaja ličnosti vjerojatno češće vjerovati u teorije zavjere zbog svoje karakteristične sumnjičavosti. Ovo je područje još uvijek nedovoljno istraženo pa ostaje otvoreno pitanje o povezanosti teorija zavjere i osobina ličnosti.

ZAKLJUČAK

Do sada dostupna istraživanja pokazuju da visoko savjesne osobe češće poštuju propisane zdravstvene mjere, da osobe visoko na neuroticizmu češće pokazuju rizična zdravstvena ponašanja i pesimizam te da ekstraverti češće imaju optimističan stav po pitanju trajanja pandemije. Ekstraverti su u nešto povoljnijoj poziciji zbog svoga optimističnoga gledanja na situaciju, kao i zbog veće socijalne mreže koja im pomaže da se nose sa socijalnom izolacijom, no istovremeno se više boje usamljenosti. Vjerojatno najugroženije za pojavu simptoma narušenog psihičkog zdravlja, ali i za potencijalnu zarazu koronavirusom, jesu osobe visoko na neuroticizmu koje su istovremeno nisko na savjesnosti jer se najviše brinu, a najmanje poštuju zdravstvene mjere. Isto tako, osobe visoko na osobinama mračne trijade (makijavelizmu, neuroticizmu i psihopatiji), kao i osobe s već postojećom dijagnozom psihičkog poremećaja, vjerojatnije će imati nepovoljne psihološke posljedice zbog pandemije. Konačno, savjesnost je možda najjasniji zaštitni faktor u nošenju s pandemijom – savjesne osobe najviše se pridržavaju propisanih mjera, a manje se i brinu. No, ako su starije, savjesnije će osobe možda u većoj mjeri kupovati zalihe hrane i drugih potrepština. Stoga ličnost kod starijih osoba možda ima veću ulogu u prilagodbi na pandemiju.

Osobine ličnosti u određenoj mjeri predstavljaju rizičan ili zaštitni faktor u kontekstu zabrinutosti, pridržavanja mjera i ostalih ponašanja poput gomilanja zaliha. Ipak, treba uzeti u obzir da je pandemija novog virusa vrlo jaka situacija u kojoj dispozicijske karakteristike možda ne igraju tako veliku ulogu. Tome u prilog ide i činjenica da je povezanost osobina ličnosti s različitim ishodima u većini provedenih istraživanja niska, što sugerira da je velik postotak varijance još uvijek ostao neobjašnjen. Također, sva su provedena istraživanja korelacijska, što ukazuje samo na stupanj povezanosti, ali ne i na uzročno-posljedičnu vezu između osobina ličnosti i različitih ishoda u vrijeme pandemije.

Rane će psihološke intervencije možda biti najpotrebnije starijoj populaciji i osobama koje su nisko na savjesnosti, a visoko na neuroticizmu. Ranjivu skupinu predstavljaju i pojedinci s već postojećom dijagnozom psihičkog poremećaja, osobito žene. Intervencije su od ključne važnosti kada znamo da su psihičke smetnje uzrokovane epidemijom SARS-a kod nekih ljudi trajale mjesecima, pa čak i godinama nakon ukidanja obavezne fizičke distance (Liu i sur., 2012). Budući da nemaju svi ljudi s postojećim dijagnozama psihičkih poremećaja u pandemiji znatno više problema od nekliničke populacije, moguće je da su u podlozi poboljšanja simptoma kod osoba s dijagnosticiranim poremećajima neki drugi mehanizmi koje treba još istražiti.

LITERATURA

- Adisa, T.A., Aiyenitaju, O. i Adekoya, O.D. (2021). The work-family balance of British working women during the COVID-19 pandemic. *Journal of Work-Applied Management*, 3(1), 2205-2062. <https://doi.org/10.1108/JWAM-07-2020-0036>
- Alper, S., Bayrak, F. i Yilmaz, O. (2020). Psychological correlates of COVID-19 conspiracy beliefs and preventive measures: Evidence from Turkey. *Current Psychology*, <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00903-0>
- Aronson, E., Wilson, T.D. i Akert, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Mate.
- Aschwanden, D., Strickhouser, J.E., Sesker, A.A., Lee, H.J., Luchetti, M., Stephan, Y., Sutin, A.R. i Terracciano, A. (2020). Psychological and behavioural responses to coronavirus disease 2019: the role of personality. *European Journal of Personality*, 35(1), 51-66. <https://doi.org/10.1002/per.2281>
- Ashton, C.M., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., de Vries, R.E., Di Blas, L., Boies, K. i De Raad, B. (2004). A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 356-366. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.86.2.356>
- Begić D. (2014). *Psihopatologija*. Medicinska naklada.
- Blagov, P.S. (2020). Adaptive and dark personality traits in the COVID-19 pandemic: Predicting health-behavior endorsement and the appeal of public-health messages. *Social Psychological and Personality Science*. <https://doi.org/10.1177/1948550620936439>
- Bogg, T., i Milad, E. (2020). Slowing the spread of COVID-19: Demographic, personality, and social cognition predictors of guideline adherence in a representative U.S. sample. *PsyArXiv*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/yc2gq> - PREPRINT
- Brooks, S.K., Webster, R.K., Smith, L.E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N. i Rubin, G.J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395, 912-920. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8)
- Brooks, S., Amlôt, R., Rubin, G.J. i Greenberg, N. (2018). Psychological resilience and post-traumatic growth in disaster-exposed organisations: overview of the literature. *Journal of the Royal Army Medical Corps*, 166, 52-56. <https://doi.org/10.1136/jramc-2017-000876>
- Brouard, S., Vasilopoulos, P. i Becher, M. (2020). Sociodemographic and psychological correlates of compliance with the Covid-19 public health measures in France. *Canadian Journal of Political Science*, 53, 253-258. <https://doi.org/10.1017/s0008423920000335>
- Carvalho, L.F., Pianowski, G. i Gonçalves, A.P. (2020). Personality differences and COVID-19: are extroversion and conscientiousness personality traits associated with engagement with containment measures? *Trends in Psychiatry and Psychotherapy*, 42, 179-184. <https://doi.org/10.1590/2237-6089-2020-0029>
- Clark, C., Davila, A., Regis, M. i Kraus, S. (2020). Predictors of COVID-19 voluntary compliance behaviors: An international investigation. *Global Transitions*, 2, 76-82. <https://doi.org/10.1016/j.glt.2020.06.003>
- Costa P.T., Jr. i McCrae, R.R. (1988). From catalog to classification: Murray's needs and the five-factor model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(2), 258-265. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.55.2.258>
- Fernández-Aranda, F., Casas, M., Claes, L., Bryan, D.C., Favaro, A., Granero, R., Gudiol, C., Jiménez-Murcia, S., Karwautz, A., Le Grange, D., Menchón, J.M., Tchanturia, K. i Treasure, J. (2020). COVID-19 and implications for eating disorders. *European Eating Disorders Review*, 28, 239-245. <https://doi.org/10.1002/erv.2738>
- Freud, S. (1908). *Character und Analerotik*. *Psychiatrisch-Neurologische Wochenschrift*, 9(52), 465-7.
- Garbe, L., Rau, R. i Toppe, T. (2020). Influence of perceived threat of Covid-19 and HEXACO personality traits on toilet paper stockpiling. *PLOS One*, 15(6), e0234232. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0234232>
- Grant, S., Langan-Fox, J. i Anglim, J. (2009). The big five traits as predictors of subjective and psychological well-being. *Psychological Reports*, 105, 205-231. <https://doi.org/10.2466/PRO.105.1.205-231>
- Gupta, K. i Parimal, B.S. (2020). Relationship between personality dimensions and psychological well-being among university students during pandemic lockdown. *The Journal of Global Resources*, 6(01a), 10-19. <https://doi.org/10.46587/JGR.2020.v06si01.002>
- Hare, R.D. (1996). *Psychopathy*. *Criminal Justice and Behavior*, 23(1), 25-54. <https://doi.org/10.1177/0093854896023001004>
- Hisler, G.C., DeHart, T., Krizan, Z. i Wright, A.G. (2020). Neuroticism as the intensity, reactivity, and variability in day-to-day affect. *Journal of Research in Personality*, 87, 103964. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2020.103964>
- John, O.P., Cervone, D. i Pervin, L.A. (2008). *Psihologija ličnosti: Teorije i istraživanja*. Školska knjiga.
- Jonason, P., Lyons, M., Bethell, E.J. i Ross, R. (2013). Different routes to limited empathy in the sexes: Examining the links between the Dark Triad and

- empathy. *Personality and Individual Differences*, 54, 572-576. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.11.009>
- Jokić-Begić, N., Hromatko, I., Jurin, T., Kamenov, Ž., Keresteš, G., Kuterovac Jagodić, G., Lauri Korajlija, A., Maslić Seršić, D., Mehulić, J., Mikac, U., Tadinac, M., Tomas, J. i Sangster Jokić, C. (2020). Preliminarni rezultati istraživačkog projekta Kako smo? Život u Hrvatskoj u doba korone. <https://web2020.ffzg.unizg.hr/covid19/2020/06/18/predstavljani-rezultati-istrazivanja-kako-smo/>
- Kroencke, L., Geukes, K., Utesch, T., Kuper, N. i Back, M. (2020). Neuroticism and emotional risk during the COVID-19 pandemic. *PsyArXiv*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/8c6nh> - PREPRINT
- Larsen, R. J. i Buss, D. M. (2005). Psihologija ličnosti. Naklada Slap.
- Li, Y. K., Peng, S., Li, L. Q., Wang, Q., Ping, W., Zhang, N. i Fu, X. N. (2020). Clinical and transmission characteristics of covid-19 - a retrospective study of 25 cases from a single thoracic surgery department. *Current Medical Science*, 40(2), 1-6. <https://doi.org/10.1007/s11596-020-2176-2>
- Liu, X., Kakade, M., Fuller, C. J., Fan, B., Fang, Y., Kong, J., Guan, Z. i Wu, P. (2012). Depression after exposure to stressful events: lessons learned from the severe acute respiratory syndrome epidemic. *Comprehensive Psychiatry*, 53, 15-23. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2011.02.003>
- Masten, A. S., Best, K. M. i Garmezy, N. (1990). Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2(4), 425. <https://doi.org/10.1017/s0954579400005812>
- McCrae, R. R. (1990). Controlling neuroticism in the measurement of stress. *Stress Medicine*, 6(3), 237-241. <https://doi.org/10.1002/smi.2460060309>
- Mischel, W. i Shoda, Y. (1995). A cognitive-affective system theory of personality: Reconceptualizing situations, dispositions, dynamics, and invariance in personality structure. *Psychological Review*, 102, 246-268. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.102.2.246>
- Mischel, W. i Shoda, Y. (1998). Reconciling processing dynamics and personality dispositions. *Annual Review of Psychology*, 49, 229-258. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.229>
- Moccia, L., Janiri, D., Pepe, M., Dattoli, L., Molinaro, M., De Martin, V., Chieffo, D., Janiri, L., Fiorillo, A., Sani, G. i Di Nicola, M. (2020). Affective temperament, attachment style, and the psychological impact of the COVID-19 outbreak: an early report on the Italian general population. *Brain, Behavior, and Immunity*, 87, 75-79. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.04.048>
- Morales-Vives, F., Dueñas, J. M., Vigil-Colet, A. i Camarero-Figuerola, M. (2020). Psychological Variables Related to Adaptation to the COVID-19 Lockdown in Spain. *Frontiers in Psychology*, 11, 565634. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.565634>
- Pan, K. Y., Kok, A. A. L., Eikelenboom, M., Horsfall, M., Jörg, F., Luteijn, R. A., Rhebergen, D., van Oppen, P., Giltay, E. J. i Penninx, B. W. J. H. (2020). The mental health impact of the COVID-19 pandemic on people with and without depressive, anxiety, or obsessive-compulsive disorders: a longitudinal study of three Dutch case-control cohorts. *The Lancet Psychiatry*, 8(2), 121-129. [https://doi.org/10.1016/s2215-0366\(20\)30491-0](https://doi.org/10.1016/s2215-0366(20)30491-0)
- Paulhus, D. L. i Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36(6), 556-563. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6)
- Penley, J. A., Tomaka, J. i Wiebe, J. S. (2002). The association of coping to physical and psychological health outcomes: a meta-analytic review. *Journal of Behavioral Medicine*, 25(6), 551-603. <https://doi.org/10.1023/a:1020641400589>
- Preti, E., Di Pierro, R., Fanti, E., Madeddu, F. i Calati, R. (2020). Personality Disorders in Time of Pandemic. *Current Psychiatry Reports*, 10, 22(12), 80. <https://doi.org/10.1007/s11920-020-01204-w/>
- Redaktionsnetzwerk Deutschland. (26. ožujka 2020). Wegen Hämsterkaufen: Handel macht 700 Prozent mehr Umsatz mit Klopapier. <https://www.rnd.de/wirtschaft/corona-hamsterkaufe-700-prozent-mehr-umsatz-wegen-klopapier-KOFBY7XPC4Z57ZXZ3WELX4A24E.html>
- Shiina, A., Niitsu, T., Kobori, O., Idemoto, K., Hashimoto, T., Sasaki, T., Igarashi, Y., Shimizu, E., Nakazato, M., Hashimoto, K. i Iyo, M. (2020). Relationship between perception and anxiety about COVID-19 infection and risk behaviors for spreading infection: A national survey in Japan. *Brain, Behavior and Immunity - Health*, 6, 100101. <https://doi.org/10.1016/j.bbih.2020.100101>
- Shook, N., Sevi, B., Lee, J., Fitzgerald, H. N. i Oosterhoff, B. (2020). Who's listening? Predictors of concern about COVID-19 and preventative health behaviors. *PsyArXiv*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/c9rfg> - PREPRINT
- Soto, C. J. (2015). Is happiness good for your personality? Concurrent and prospective relations of the big five with subjective wellbeing. *Journal of Personality*, 83, 45-55. <https://doi.org/10.1111/jopy.12081>
- Stadler, M., Niepel, C., Botes, E., Dörendahl, J., Krieger, F. i Greiff, S. (2020). Individual psychological responses to the SARS-CoV-2 pandemic: Different clusters and their relation to risk-reducing behavior. *PsyArXiv*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/k8unc> - PREPRINT

Svjetska zdravstvena organizacija. (2020a). Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report - 51. World Health Organization. <https://who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200311-sitrep-51-covid-19.pdf?usg=AOvVaw1oarjuQqotu0PJC4G71v0Z/>

Svjetska zdravstvena organizacija. (2020b). Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report - 66. World Health Organization. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200326-sitrep-66-covid-19.pdf?sfvrsn=9e5b8b48_2/

Vindegaard, N. i Benros, M. E. (2020). COVID-19 pandemic and mental health consequences: Systematic review of the current evidence. *Brain, Behavior, and Immunity*, 89, 531-542. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.05.048>

Vollrath, M., Knoch, D., i Cassano, L. (1999). Personality, risky health behaviour, and perceived susceptibility to health risks. *European Journal of Personality*, 13(1), 39-50. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0984\(199901/02\)13:1<39::AID-PER328>3.0.CO;2-J](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0984(199901/02)13:1<39::AID-PER328>3.0.CO;2-J)

Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S. i Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 1729. <https://doi.org/10.3390/ijerph17051729>

Worldometers. (11.4.2021.). COVID-19 Coronavirus Pandemic. <https://www.worldometers.info/coronavirus>
Zajenkowski, M., Jonason, P. K., Leniarska, M. i Kozakiewicz, Z. (2020). Who complies with the restrictions to reduce the spread of COVID-19?: Personality and perceptions of the COVID-19 situation. *Personality and Individual Differences*, 166, 110199. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110199>

Zhou, J., Liu, L., Xue, P., Yang, X., Tang, X. (2020). Mental health response to the COVID-19 outbreak in China. *American Journal of Psychiatry*, 177(7), <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2020.20030304>